

НОРАСМИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ ЖИЛОВЛАШДА СОЛИҚ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Тимур Мендалиев

Фискал институти магистранти.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11084702>

Аннотация. Мақолада норасмий иқтисодиётнинг мазмун-моҳияти ва уни қисқартириш масалалари ўрганилган. Шунингдек, норасмий иқтисодиётни жиловлашда солиқ механизмларининг аҳамияти ва улардан фойдаланишни такомиллаштириш масалалари ёритилган.

Калим сўзлар: норасмий иқтисодиёт, хуфёна айланма, солиқ, солиққа тортиш, солиқ сиёсати.

ISSUES OF IMPROVING TAX MECHANISMS IN CURBING THE INFORMAL ECONOMY

Abstract. The article explores the meaning and essence of the informal economy and the issues of its reduction. Also, issues of the importance of tax mechanisms and improvement of their use are covered in the control of the informal economy.

Key words: informal economy, clandestine circulation, tax, taxation, tax policy.

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГОВЫХ МЕХАНИЗМОВ В БОРЬБЕ С НЕФОРМАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКОЙ

Аннотация. В статье рассматривается природа неформальной экономики и ее сокращение. Также подчеркнута важность налоговых механизмов в сдерживании неформальной экономики и вопросы совершенствования их использования.

Ключевые слова: неформальная экономика, нелегальный оборот, налог, налогообложение, налоговая политика.

Норасмий иқтисодиёт кўлами ва даражаси мамлакат солиқ тизимининг қай аҳволда экани, шунингдек, давлат солиқ хизматининг профессионаллик даражасига кўп жиҳатдан боғлиқ. Чунки, айнан ривожланаётган ва ўтиш иқтисодиётидаги, яъни солиқ тизими ва солиқ маъмурчилиги лозим даражада такомиллашмаган мамлакатларда хуфёна иқтисодиёт нисбатан ривожланган бўлади.

Норасмий иқтисодиётнинг салбий оқибатларидан яна бири унинг коррупция билан чамбарчас боғлиқлиги ва шу сабабдан давлат сиёсатига путур етказиши ҳамда унга бўлган ишончсизликни юзага келтиришида намоён бўлади.

Норасмий иқтисодиёт ва давлатнинг солиқ тизими бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Яъни, норасмий иқтисодиётнинг ривожланиши мамлакат солиқ тизимини издан чиқаргани каби, адолатсиз, юқори босимли (солиқ юки оғир), бўшлиқлари кўп, издан чиққан солиқ тизими иқтисодиётнинг норасмий сектори янада кенгайишига хизмат қилади.

Адабиётларда норасмий иқтисодиётнинг бир қатор салбий жиҳатлари ва оқибатлари ҳақидаги фикрларни учратиш мумкин. Бундай салбий жиҳатларнинг ичида энг сезиларлиси бу фискал муаммолардир.

Солиқ механизми орқали хуфёна иқтисодиётни баргараф этиш масалалари бўйича тадқиқот олиб борган Жамоловнинг таъкидлашича, иқтисодиётда хуфёна сектор

кўламининг кенгайиши натижасида давлат сезиларли ҳажмдаги молиявий ресурслардан маҳрум бўлади. Бу ҳолат давлатнинг фискал функцияси янада кучайтирилишини тақозо этади. Бу эса, ўз навбатида, расмий равишда фаолият кўрсатувчиларнинг аҳволини мураккаблаштириб, уларнинг зиммасига кўшимча солиқ юки бўлиб тушади.

Халқаро экспертлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар кўрсатишича, жаҳон иқтисодиётининг қарийб 1/3 қисми норасмий сектор ҳиссасига тўғри келади. Бу кўрсаткич мамлакатларнинг ривожланганлик даражасига қараб кескин фарқ қилади. Хусусан, яширин иқтисодиётнинг салмоғи иқтисодий ривожланган мамлакатларда ялпи ички маҳсулотнинг 9-20 фоизини, ривожланаётган мамлакатларда эса 25-65 фоизни ташкил қилиши аниқланган.

Шунингдек, адабиётларда, шунингдек, норасмий иқтисодиёт мавжуд бўлишининг ижобий жиҳатлари ҳам борлиги тўғрисида фикрларни учратиш мумкин. Масалан, Флеминг ва бошқалар норасмий иқтисодиётнинг айрим жиҳатлари, хусусан, бозор иқтисодиётига ўтишга кўмаклашиши, яширин иқтисодиётда олинган даромадларнинг камида 2/3 қисми расмий иқтисодиётда сарфланиши ва бошқалар иқтисодиётнинг расмий секторига билвосита ижобий таъсир қилишини эътироф этишади. Айрим муаллифларнинг фикрига кўра, яширин иқтисодий фаолият оқибатларини бир хил баҳолаш мумкин эмас. Яширин иқтисодиётнинг кўпгина турлари (айниқса «кулранг») расмий иқтисодиётнинг ривожланишига тўсқинлик қилмасдан, балки унга кўмаклашади.

Хуфёна иқтисодиётнинг маълум бир давлат мисолида қанчалик даражада ривожланганлигини аниқ белгилаб бўлмайди. Ушбу ҳодисанинг мавжудлиги натижасида юзага келувчи бир қатор омиллар унинг тахминий даражасини мутахассислар иштирокида жаҳон мамлакатларида мавжуд бўлган хуфёна иқтисодиётнинг улушини аниқлайди.

Соҳа вакилларининг таъкидлашича, норасмий иқтисодиёт шаклланиши ва ривожланишига мамлакатдаги иқтисодий, ижтимоий, ташкилий-ҳуқуқий ва бошқа бир қатор омиллар таъсир қилади.

Хусусан, иқтисодий омилларга ҳисоб-китобларнинг нақд пулда амалга оширилиши, солиқ ставкаларининг юқорилиги, иқтисодий инқироз жараёнларининг чўзилиб кетиши (узок вақт давом этиши), тадбиркорлик субъектлари ўртасида носоғлом рақобат муҳити шаклланганлигини киритиш мумкин.

Қолаверса, жаҳон амалиёти таҳлилига кўра, яширин иқтисодиётнинг ҳажми ва динамикасини қуйидаги омиллар белгилайди:

- солиқ солишнинг оғирлиги;
- олинадиган даромад миқдори;
- иш вақтининг узунлиги;
- ишсизлик миқёси;
- давлат секторининг роли.

1-жадвал

Норасмий иқтисодиётнинг ривожланишига сабаб бўлувчи

асосий омиллар¹

Омиллар	Барча сабаб бўлувчи омилларга нисбатан фоизда
Солиқ ва ижтимоий тўловлар юки	35-38
Солиқ маданияти	22-25
Давлат институтлари (фаолияти) сифати	10-12
Меҳнат бозорининг ҳолати (тартибга солинганлик даражаси)	7-9
Пул ўтказмалари ҳолати (назорати)	5-7
Давлат секторининг хизматлари (ҳолати)	5-7

Жадвалдан кўринадики, иқтисодиётда норасмий сектор юзага келиши ва ривожланишига бир қанча омиллар, шу жумладан, солиқ юки даражаси, солиқ маданияти, давлат институтлари фаолиятининг сифати, меҳнат бозорининг тартибга солинганлик даражаси, пул ўтказмаларининг назоратга олинганлиги ва бошқалар сабаб бўлади.

Бирок, барча потенциал сабаблар ичида солиқ юки омили мамлакатда хуфёна иқтисодиёт кучайишига таъсир қилувчи энг салмоқли омил ҳисобланиб, барча омилларнинг қарийб 40 фоизини ташкил қилган.

Лаффер ва бошқа халқаро экспертларнинг фикрича, солиқ ва ижтимоий тўловлар юки 33 фоиз бўлса, бу яширин иқтисодиёт кўпайишининг кескин нуктаси ҳисобланади.

Хусусан, Лаффер солиқ юкининг мақбул даражаси, Ж.Кейнс томонидан таклиф қилинган 20 фоиз билан собиқ француз президенти В.Жискар Д.Эстен таклиф қилган 40 фоизли ставка ўртасида жойлашган, деб ҳисоблайди. Ушбу масалага батафсилроқ тўхталиб, у даромадларни солиққа тортишнинг оптимал ставкаси сифатида 30 фоизли ставкани илгари суради².

Давлат солиқ муносабатларида солиқ ундириш ҳуқуқи билан чиқар экан, албатта солиққа тортишнинг оғриқсиз оқилона меъёрини ҳар томонлама пухта ўйлаган ҳолда ўрната билиши керак.

Мамлакатда солиқ маданиятининг қай даражада шаклланганлиги ҳам норасмий иқтисодиётга олиб келувчи асосий омиллардандир.

Маълумки, солиқ тўлаш интизомини таъминлашнинг энг самарали йўли солиқ маданиятини юксалтиришдир. Солиқ маданияти деганда кўпчилик солиқ тўловчиларнинг ўз солиқ мажбуриятларини вақтида ва тўлиқ бажаришларини тушунишади. Бошқача айтганда, солиқ маданияти фақат солиқ тўловчиларгагина таъллуқли, деган тушунча кенг тарқалган.

¹Schneider F., Williams C.C. The Shadow Economy. The Institute of Economic Affairs, London 2013. P. 44.

² Налоговые реформы. Теория и практика: монография /под ред. И.А.Майбурова, 10.Б.Иванова, - М.: ЮНИТИ- ДАНА, 2010. - С.30

Адабиётларда норасмий иқтисодиётни қисқартириб расмий секторга ўтказиш ва унга қарши самарали курашишнинг бир неча йўллари мавжудлиги келтирилади.

Бироқ, хуфёна иқтисодиётни ҳеч қачон ва ҳеч қаерда бутунлай йўқотиб бўлмаган.

Фақат унинг кўламини ва кўринишини давлатнинг оқилона иқтисодий сиёсати, хусусан, мукамал ва қайишқоқ солиққа тортиш тизими орқали қисқартириш ва тартибга келтириш мумкин.

REFERENCES

1. Алимов Р.М., Тошев З.К. “Хуфёна иқтисодиёт” - коррупция даражасининг ортишига таъсир кўрсатувчи омил сифатида. // Жамият ва бошқарув. - Тошкент, 2014. №1.34-38 б.
2. Тагаев Б.А. “Хуфёна иқтисодиёт” иқтисодий хавфсизликка таҳдид сифатида // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. 2015, № 3.
3. Жамолов И.З. Хуфёна иқтисодиётни бартараф этишда солиқ механизмининг таъсири: и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати. - Тошкент, 2005. - 3-б.
4. Ю.В.Латов, “Экономика вне закона: Очерки по теории и истории теневой экономики”, Монография Москва: Московский общественный научный фонд, 2001 й, 284 бет.
5. Седова Н.Н. (2002) Неформальная экономика в теории и российской практике // Общественные науки и современность, 2002. - № 3.
6. Schneider, F. and Buehn, A., 2018. Shadow economy: Estimation methods, problems, results and open questions. Open Economics, 1(1), pp.1-29.